

ZAVET – NE PASTI NEMCIMA U RUKE



Roden je u Pečuju, u Mađarskoj, 28. januara 1922. od oca Andrije i majke Jelisavete, rođene Vajs. Porodica se iz Pečuja doselila u Beograd novembra 1922. godine. Imao je brata Otona (Gad), koji se 1939. iselio u Palestinu i bio jedan od osnivača kibuca Gat. Roditelji su takođe preživeli holokaust i sa prvom alijom 1948. iselili se u Izrael. Posle četiri razreda palilulske osnovne škole i male mature u Drugoj muškoj gimnaziji, odlazi u Medling pored Beča, gde završava prvu godinu srednje tehničke škole i doživljava okupaciju Austrije od Nemaca.

Po povratku u Beograd nastavlja sa školovanjem u srednjoj tehničkoj školi gde ga zatiče rat, u četvrtom razredu. Jula 1941. beži u Šibenik a posle kapitulacije Italije odlazi u partizane. Demobilise se 1945. i vraća u Beograd. Zaposlio se kao načelnik komunalnih poslova u II reonu. Postaje direktor Direkcije za građevinsku i drvnu industriju Beograda, izjašnjava se za Informbiro, biva smenjen i prebačen u Odsek za komunalne poslove grada Beograda, a odatle u Građevinsko preduzeće „Komgrap“. Hapse ga 22. februara 1949. i, posle 14 meseci istražnog zatvora i 36 meseci zatočeništva na Golom otoku, puštaju 22. jula 1953. Ponovo se zapošljava u «Komgrapu», gde počinje kao tehničar gradilišta, zatim rukovodilac gradilišta, pa rukovodilac sektora Karaburma, onda tehnički direktor fabrike „Standardbeton“ i, na kraju, glavni inženjer. Oktobra 1965. „Komgrap“ ga šalje u Zapadnu Nemačku da tamo otvori pogon.

U Frankfurtu se stvara firma „Dikom-Bau“ čiji je rukovodilac sve do odlaska u boračku penziju, 1. februara 1977. Od onda se osamostalio i radio sve do svoje 80. godine. Sada živi u Frankfurtu sa svojom porodicom.

Sve je počelo u nedelju 6. aprila 1941. oko 6 sati ujutro. Tada sam imao 19 godina. Probudilo me bombardovanje. Izadem na terasu, čujem detonacije i vidim oblačiće od protivavionske odbrane. Mislim, manevri? Budim oca: i on gleda, ne znamo šta je. Otvaramo radio i čujemo da je Nemačka podmuklo napala Jugoslaviju, bez objave rata. Odmazda za puč od 27. marta i da sebe obezbede sa jugoistoka. U nedoumici šta da se radi, odlučujem da odem do kena Hašomer hacaira, čiji sam aktivan član bio, da bismo se dogovorili šta da učinimo. Prolazim Dalmatinskom, zatim Knez Miletinom, pa Dušanovom do kena. Usput – grozni prizori od bombardovanja: mlekadžije sa konjima razmrskani, od pritiska vazduha prilepljeni uz zidove zgrada, srušene kuće, pokidana električna, a bombardovanje još traje, naročito Dorćola. Stižem u ken. Tu je gužva, dolaze, odlaze, nema čovek gde da se skloni. Što je najgore – ni od koga nema nikakvih uputstava šta da se radi!

Dogovaram se sa Benkom Demajorovićem da ide kući, uzme neophodne stvari i dođe do mene pa da bežimo. Nameravamo da se probijemo do Kotora, očekujemo da će tamo doći engleska flota, pa da se javimo kao dobrovoljci.

Doživeo sam tzv. Anšlus. Kada su Nemci upali u Austriju, imao sam 16 godina. Tada sam bio u internatu u Medlingu (Moedling) pored Beča, gde sam pohađao prvi razred srednje tehničke škole. Svi su znali da sam Jevrejin pa su me jurili da me namažu šmol pastom i ispljuju, ali im to nije uspelo – pobegao sam u ambulantu i u njoj ostao nedelju dana, dok se situacija nije stišala. Jevrejske profesore su odmah izbacili iz škole. Posmatrao sam i paljenje knjiga u školskom dvorištu. Prilikom odlaska u Beč, video sam divljanje Nemaca i jevrejske trgovce pred svojim radnjama sa ispisanim pogrđnim parolama, pljuvane, psovane i ponižavane. Zarekao sam se da ću sve učiniti da nika-da ne padnem Nemcima u ruke.

BEKSTVO IZ BEOGRADA

(Za period od 6. aprila do 23. maja 1941. godine vodio sam dnevnik koji sam predao Jevrejskom muzeju u Beogradu, kao i moju radničku knjižicu, dobijenu u Dubrovniku. O tome kroz šta sam sve prošao u ta nepuna dva meseca, donekle mogu da posvedoče izvodi iz tih dnevničkih zabeleški).

Pripremio sam se za odlazak iz Beograda. Kad je Benko stigao, priključio nam se i moj prvi komšija Đura Kraus. Oko 18 sati nas trojica krenuli smo iz grada. Stigli smo u selo Kaluđericu i, pošto je tu bilo na hiljade izbeglica, nismo mogli da nađemo prenoćište pa smo spavali ispod trema jednog svinjca.

7. april. U osvit dana pošli smo dalje i ubrzo izbili na put za Ralju. Hrane još imamo od onoga što smo poneli, ali nigde ništa ne može da se nabavi. U podne smo stigli u selo Vrčin, nahranili se, odmorili i onda pošli prema Ralji. Oko 17 sati stigli smo u Ripanj i u kući seljaka Jeremije Mitrovića, prespavali u krevetima i u zasebnoj sobi.

8. april. Dobro smo se odmorili, osvežili, doručkovali i izjutra pošli ka Ralji i tamo stigli oko osam i po. Čekamo na voz za jug i, oko 13 sati, smešteni u furgonu, krećemo. U Mladenovcu nam se priključilo osam učenika, koji su sutradan sišli u Adrovcima. Stigli smo u Aleksinac. Tu, 9. aprila, nastaje uzbuna i voz se usmerava prema Stalaću. Tu smo prenoćili u osnovnoj školi.

10. april. Ujutro smo (po snegu!) krenuli peške u Kruševac. Iz Kruševca vozom do Čačka a od Čačka do Prijepolja prestajali smo na papučici vagona. Tu hvatamo drugi voz do Požege, u kojoj smo, stojeći napolju, promrzli. Napokon, odatle, nešto posle ponoći, stižemo u Sarajevo, gde noćimo.

11. april. Idemo u sarajevski ken da vidimo šta da radimo. Nema nikakvih uputstava. Jedni predlažu da se ide na Romaniju, a drugi su za probijanje do Kotora i da sa engleskom flotom, koja će sigurno doći, odemo u Palestinu. Opređeljujemo se za Kotor.

12. april. Iz Sarajeva, sada nas je četvorica, polazimo vozom u 14,15. Zadržali smo se u Konjicu i tu prespavali. Kasnije smo doznali da je voz imao zastoj da bi propustio drugi voz sa „kraljevskom svitom“.

13. *april.* Putujemo dalje vozom. U Vojnom smo se opet zadržali. Tu je Đura Kraus sreo roditelje i, posle razgovora sa ocem, odvojio se od nas. Stižemo u Mostar u kojem sam imao školskog druga Žarka Gačića, čiji je otac držao građevinsko preduzeće. Potražimo ga i, u dvorištu preduzeća, u jednoj šupi, smestimo se na slami, da spavamo. Bilo nas je sedmorica.
14. *april.* Odlazimo u grad i doznajemo da je pruga prekinuta, jer je došlo do sukoba između ustaša i komunista koji su pušteni iz obližnjeg zatvora. Grad bombarduju Italijani. Vraćamo se da uzme-mo stvari, kad tamo – dvorišna kuća je bila pogođena bombama. Pomažemo u raščišćavanju i napuštamo Mostar. Malim autobu-som stižemo do Blagaja, odatle do Nevesinja, gde spavamo na podu, u jednoj muslimanskoj kući.
15. *april.* Polazak i susret sa Krausovima u autobusu. Autobusom pu-tujemo do Gacka (42 dinara karta!), gde noćimo u hotelu.
16. *april.* Vojničkim kamionima prebacujemo se od Gacka do Bileće. Tu saznajemo za kapitulaciju Jugoslavije. Tražimo prevoz za da-lje. Opet nađemo vojničke kamionete – radionice, kojima stiže-mo u Trebinje. Mislili smo da ćemo se ugušiti, jer su to bili za-tvoreni kamioni, bez vazduha, pa smo zadnja vrata morali stalno da otvaramo.
17. *april.* Opet vojničkim kamionima, ali sada otvorenim, krenemo za Herceg Novi. Sa nama je bilo i nekoliko oficira. Pre Grahova, iz suprotnog pravca, na motociklima, projuriše “bersaljeri” italijan-ske vojske. Kada su ih oficiri primetili, bacili su pištolje i skin-uli svoje oznake. Serpentinama se spuštamo i najzad stižemo u Herceg Novi. Tu su već Italijani preuzimali vlast, hapsili oficire i sprovodili ih u zarobljeništvo. Prespavali smo u sokolskom domu – bioskopskoj sali, na podijumu.
18. *april.* Hvatamo ćiru koji ide za Zeleniku. U vozu dupke punom, pu-nom mornara, nekako smo se smestili – ko na papučici, ko na krovu. Kad je voz izišao iz tunela, svi smo bili garavi. Stižemo na pristanište: tamo – ni žive duše. Neko od naših zna za dom „Karmel“ u Prčanju, odmaralište Jevrejskog ženskog društva iz Beograda. Nekolicina idu da traže barku kojom ćemo se preba-citi, a drugi da vide šta može da se nabavi za hranu. U toj grupi bio sam i ja. Prekoputa pristaništa nailazimo na velika metalna vrata sa čuvarnicom. Prilazimo, zovemo, niko se ne javlja. Kad: to je bio veliki vojni magacin, napušten od jugoslovenske vojske,

a italijanska ga još nije preuzela. Ulazimo i zatičemo kartonske kutije sa dvopekoma, mesnim konzervama, marmeladom i drugim artiklima. Nalazimo i silnu opremu – uzimamo šator, stolice, manjerke, posuđe. I danas imam oficirsku torbu i rasklapajuću kožnu stolicu ponetu odatle. Sve te stvari prenosimo na obalu gde se stvorila velika gomila naših ruksaka i donetih stvari. U međuvremenu druga grupa nalazi trabakulu koja će nas prevesti. Natovarimo sve stvari i krenemo prema Prčanju. More mirno, prolazimo pored hidroaviona koji su vezani za bove, u daljini se vide ratni brodovi sa čamcima. Kasnije smo doznali da su ti brodovi bili napušteni i da su meštani odnosili šta su stigli. Prethodnog dana jedan kapetan potopio je svoj ratni brod. Napokon, u 9,30 stižemo na obalu kod Prčanja.

Istovarujemo stvari, prenosimo ih u „Karmel“ i tu se smeštamo za spavanje. Tu nas je jedanaestoro: Braco Alkalaj (kasnije doktorirao, živeo u Nahariji i tamo umro), Marko Alkalaj (sada živi u Zagrebu), Žak Alkalaj (Markov brat, sada živi u Zagrebu), Đorđe Alpar (sada živim u Frankfurtu na Majni), Jaša Almuli (sada živi u Londonu), Benko Demajorović (otišao na Korčulu, odatle u partizane i tamo poginuo), Avram Papo (kibuc Gat, tamo i umro), Cipora Papo (kibuc Gat, tamo i umrla), Finci (imena se ne sećam), i još dvojica čijih se imena takođe ne sećam.

19. *april*. Nismo mogli da ostanemo u „Karmelu“, jer su ga Italijani uzeli za sebe, pa se prebacujemo u Češki dom. Potrebne stvari dobili smo od ekonomije „Karmela“. Celog dana imali smo posla oko preseljavanja, organizovanja smeštaja i kuhinje.
20. *april*. Nedelja. Kuvamo sami, slušamo radio, čekamo vesti, ali se ništa ne dešava.
21. *april*. Odlazimo u Kotor da kupimo hranu. Puno izbeglica sa svih strana. Pojavili su se svežnjevi nagorelih hiljadarki, doznajemo da se Narodna banka evakuisala u Crnu Goru, gde je pokušano spaljivanje novčanica. Čujemo da su Moša i njegova devojka Inge otišli u Beograd da izvide situaciju. Poslali smo telegram mojoj kući. Italijani svuda preuzimaju vlast. Iz Kotora se vraćamo sa hranom.
- 22–24. *april*. Dani prolaze monotono – šetamo, radimo uobičajene stvari, kupujemo, igramo šah, čekamo na razvoj događaja gubeći nadu da će Englezi doći.

25. *april*. Marko je došao iz Dubrovnika i obavestio nas da je tamo i Miša Štajner i da ima dosta Jevreja izbeglica. Italijani su na vlasti, ali pregovaraju sa ustašama i verovatno će im predati vlast. Stiže karta od Moše Mandila iz Herceg Novog. U naredna dva dana ništa se ne dešava.
28. *april*. Odlazim u Dubrovnik da izvidim situaciju. Tamo se nalazim sa Krausovima. Primaju me kod sebe na spavanje i hranu. Pisao sam roditeljima, nemam nikakvih vesti od njih. Pošto nisam imao više sredstava za život, tražim posao. Gazdarica koja je iznajmila stan Krausovima preporučila me je građevinskom preduzeću u Lapcu koje me primi na posao.
4. *maj*. Odlazim u Prčanj da uzmem stvari. U međuvremenu, svi smo rešili da pređemo u Dubrovnik, gde smo se i razdvojili.
9. *maj*. Počinjem da radim kao tesar. Firma mi traži radničku legitimaciju, koju nemam. Sve vreme sam imao svoju đučku knjižicu iz srednje tehničke škole u kojoj nije bilo rubrike o veroispovesti. Gazdarica mi opet pomaže i ide sa mnom da izvadim radničku legitimaciju. Na šalteru dajem podatke o sebi. Kad, odjednom, pitaju: zavičaj? U magnovenju odgovaram: Split, zbog toga što se većina Jevreja spremala da ide u Split ako ustaše preuzmu vlast u Dubrovniku.
19. *maj*. Dobijam vesti od roditelja: saopštavaju mi da je četvrti razred moje škole ponovo počeo sa nastavom, da se spremaju za diplomski ispit i da je najbolje da i ja dođem kući i nastavim sa školovanjem.
23. *maj*. Dan pre nego što će ustaše preuzeti vlast u Dubrovniku, vraćam se u Beograd.

MALO SLUČAJ, MALO HRABROST...

Po dolasku u Beograd zatičem groznu situaciju – moji roditelji su registrovani, kao i svi ostali Jevreji u gradu. Otac odlazi na prinudni rad – raščišćavanje srušenih zgrada. Odlučujem da se ne prijavljujem. Od tada ilegalno živim u Beogradu.

Tramvajem odlazim na Dorćol, iako je Jevrejima zabranjeno da se voze tramvajem. Ulazim u Jevrejsku bolnicu koja se nalazila u Visokog Stevana 2, neposredno preko puta moje škole, stavljam žutu traku pozajmljenu od majke (jedini put sam je tada stavio!) i ulazim u školu, u moj razred. Kao da se pojavila avet – svi su zaprepašćeni: otkud

ja?! Izjavljujem da i ja želim da se priprelim za predstojeći diplomski ispit, sedam i pratim nastavu. Pre završetka školskog dana poziva me prof. Đura Bajalović, vršilac dužnosti direktora škole, i saopštava mi da nije poželjno da dolazim u školu, već da se spremam kod kuće i samo dođem na ispit. Tako i činim. Moj školski drug Mile Jovanović, zvani Selja (nosio je opanke), sa Umke, dolazio je kod mene i upoznao me sa gradivom koje su učili. Tako sam se spremao za ispit i radio diplomski rad.

U našem dvorištu (tu je bilo građevinsko preduzeće mog oca), smestila se neka nemačka motorizovana jedinica koja je glasno slušala radio. Preko njihovog radija doznajem da su 22. juna Nemci napali Sovjetski Savez. Nekoliko dana pre termina za polaganje ispita, saopštavaju mi da je nadležno ministarstvo zabranilo da ja, kao Jevrejin položim ispit. Moj otac, koji je poznao ministra, inž. Granića, odlučio je da ode kod njega i traži izuzeće. Probio se nekako do kabineta i pošto je insistirao da ga puste k njemu, dobio je šamare i bio izbačen. Tako sam uzalud crtao diplomski projekat i spremao se za ispit.

U dilemi šta da radim, odlučim da odem do sela Babaljić Ljiga, kod seljaka Dražića. On je godinama, svake nedelje, sa zaprežnim vozilom dolazio u Beograd, spavao u našem dvorištu, i rano ujutro odlazio na pijacu, gde ga je moja majka i upoznala. U njegovoj kući sam proveo nedelju dana. Ukućani mi predlažu da ostanem kod njih, ali ja odbijam i, sa nešto hrane, vraćam se kući.

U međuvremenu moj otac stupa u vezu sa svojim poznanikom, inače poslovnim konkurentom, gospodinom Fišbajnom (Fischbein) iz Zagreba, koji je dobio veliki posao u Šibeniku i koji je bio spreman da me zaposli. Uslov je bio da dođem u Split.

Sada sudbina i slučaj igraju veliku ulogu u mom životu! U zgradi glavne pošte, u Beogradu, nalazilo se Hrvatsko predstavništvo koje je izdavalo propusnice. Odlazim tamo, pokazujem radničku knjižicu, a oni traže i krštenicu. Ja – kao nisam je poneo, te idem da je uzmem. Onda se setim i odem u Hrvatsko vojno predstavništvo, koje se nalazilo na Terazijama br. 5, na III spratu. Tamo, već na stepeništu, velika gužva. Strpljivo čekam i, kad sam došao na red, izjavljujem da se javljam dobrovoljno da idem u domobrane, ali pre toga bih želeo da odem do kuće u Split. Pokazujem radnu knjižicu u kojoj piše da je Split moj zavičaj. Dobijam vojnu propusnicu, besplatan voz, mogu da ponesem svoje stvari i da se javim vojnoj komandi u Splitu, pa će me oni rasporediti.

Počinju pripreme za put. Roditelji su se pomirili sa time da odlazim. Otac pravi mali drveni sanduk (i danas ga još imam!) u koji može da stane sav potreban alat za jednog zidara.

U međuvremenu se zbiva tragičan događaj čiji sam svedok. Naime, Nemci naređuju da svi Jevreji muškarci treba da se jave 27. jula 1941. godine u 10 sati, na Tašmajdanu. Ja ocu ne dozvoljavam da ide. Legao je u krevet kao da je bolestan. Ja pak oblačim kratke kožne pantalone, koje sam doneo iz Austrije, odlazim na Tašmajdan i odozgo posmatram šta se dešava. One koji su došli postrojavaju po grupama. Kasnije sam doznao da su postrojavani po kvalifikaciji – lekari, inženjeri, trgovci, zanatlije, učenici itd. Svakog desetog izdvojili su iz grupe, njih 122, i odveli na streljanje u znak odmazde za zapaljeni kamion. Tom prilikom je stradao i Raka Mandil, šesnaestogodišnji učenik, divan haver iz kvuce* kojoj sam ja bio menahel.**

S dobijenom propusnicom, bez ikakvih problema, preko Zagreba, stižem u Split 5. avgusta 1941. U Splitu me prihvata školski drug mog oca, inž. Filip Kolin, kod koga se i prijavljujem. Nije bilo lako doći do Šibenika, koji je tada bio ratna luka, zbog čega Italijani nikom stranom nisu dozvoljavali ulazak u grad. Firma SOLFAC, koja je bila spremna da me zaposli, posle nedelju dana izdejstvovala je tzv. „lasciapassare“ (propusnicu) da mogu da dođem u Šibenik. Dok sam čekao, obilazio sam Split i čak išao na kupanje. Napokon, 12. avgusta autobusom se prebacujem u Šibenik.

DO ŠIBENIKA – JEDNO PO JEDNO

Po dolasku u Šibenik tražio sam i iznajmio sobu i našao je kod porodice Petković, tačnije – kod sestara Nevenke i Katice, u ulici Kralja Tomislava 149. Sestre su me divno prihvatile i, za sve vreme boravka u Šibeniku, iako sam se kasnije preselio, ostali smo u prijateljstvu.

Već 18. avgusta 1941. počinjem s radom za firmu SOLFAC, u novoj fabrici ferolegura, čija je izgradnja započeta pre rata i tada nastavljena. Pravili smo velike betonske prozore, koje smo montirali na fabričke hale i onda zastakljivali. Radilo se po potrebi, u zavisnosti od vremena, potrebnog materijala itd. Za ulazak u fabriku dobili smo specijalne propusnice. U okviru fabrike je bio restoran u kojem smo ručali, a kad nismo radili, u manjerkama smo donosili hranu kući. Tu se

* kvuca = grupa

** menahel = rukovodilac

nalazila i prodavnica sa namirnicama i ostalim svakodnevnim potrebštinama, u kojoj smo imali pravo da kupujemo.

Preko firme SOLFAC, čiji je vlasnik bio Herman Fišbajn, spasile su se četiri jevrejske porodice. Najpre – njegov brat Janko Fišbajn sa ženom Bebom, sada u Izraelu, zatim bračni par Ginc (Günz) sa dvoje dece, Ducijem, sada Davidom Genezom, i Bracom, sada Josefom Genezom (obojica žive u Haifi), zatim bračni par Simsaj, Rudi i Ester, i naša porodica. Svi muškarci su povremeno radili u fabrici. Sa nama je radio i Moric iz Splita, koji je kasnije otišao u partizane i poginuo, kao i nekoliko meštana. Ja sam bio neka vrsta predradnika, s obzirom na moje školsko obrazovanje i praksu.



Radna grupa u fabrici ferolegura

Život u Šibeniku pod okupacijom Italijana bio je donekle snošljiv. Postojala je tzv. pasivna rezistencija stanovništva, što se najbolje odražavalo za vreme „coprifuoca“ (policijski čas). Italijani su zaveli zabranu izlaženja posle određenog sata, najčešće između 17 i 20 časova. Pre određenog sata, kada se uz muziku spuštala italijanska zastava, trg je još uvek bio pun šetača, a onda, na desetak minuta pre toga, svi bi se razbežali. Ostajala je samo grupica fašista. U samom gradu postojale su ilegalne organizacije KP i SKOJ-a, a u okolini su deystvovalе partizanske jedinice. Bilo je i dosta pristalica četnika. Sećam se da je 7. avgusta 1942. bio sprovod oko 30 italijanskih vojnika, a 1. novembra 1942. partizani su digli u vazduh deo električne centrale, posle čega danima nismo imali struju. U znak odmazde, fašističke horde su 4. novembra batinalе po gradu, demolirale, pljačkale radnje domaćih Jevreja (Druter i Berger) i vršili hapšenja. Šestog novembra opet se u okolini vode borbe, grmi i seva, topovi pucaju, zemlja se trese i – opet nema struje.

Posredstvom naših stanodavaca stekli smo veliki broj poznanika, uglavnom Srba sa kojima smo se i družili. Tu su bili i radnici-meštani sa kojima smo radili. U slobodno vreme, kada nismo radili, do „coprifuoca“ posećivali smo se, slušali vesti, kartali i „ćakulali“. Kada je bilo lepo vreme, išli smo na kupanje, uglavnom nedeljom. Da li su naši prijatelji znali da smo Jevreji – ne znamo; važno je da nas niko nije pri-

javio. U toj neizvesnosti proveli smo pune dve godine, strahujući da ne budemo otkriveni.

Sredinom novembra 1941. stigao je moj otac, inž. Andrija Alpar, u Šibenik. On je bio prijavljen u Beogradu, nosio je žutu traku i odlazio na prinudni rad sa ostalim Jevrejima. Na moje insistiranje da dođe u Šibenik, nabavio je lažne papire i, pre nego što su odveli muškarce Jevreje u logor Topovske šupe, ostavivši majku u Beogradu, uspeo je da se, preko Albanije, probije do Splita. Tu se smešta kod školskog druga, inž. Kolina. Gotovo deset dana čekalo se da mu firma SOLFAC obezbedi tzv. radne papire i tako dobije propusnicu za dolazak u Šibenik. Naravno da smo odmah, putem veze, obavestili majku da je otac srećno stigao.

Sedmog februara 1942. dolaze agenti kod mojih stanodavaca da se interesuju za mene i moje poreklo. Pošto sam imao školsku knjižicu srednje tehničke škole u kojoj nije bila ubeležena veroispovest, trebalo je da nabavim krštenicu. U tome mi je pomogao Branko Pudar, bivši narednik Jugoslovenske vojske, preko kćerke tamošnjeg pravoslavnog popa.



*Dorđe sa ocem na zastakljivanju
fabričke hale*

Upriličeno je da me primi ovaj sveštenik i, pošto sam rođen u Pečuju, u Mađarskoj, gde živi brojna manjina Srba, on mi izdaje potvrdu da sam pravoslavac. To je bilo dovoljno da regulišem svoj status – 11. aprila '42. dobijam legitimaciju.

Moja majka, koja je ostala u Beogradu, otišla je u Vrnjačku Banju da se sakrije. Tamo su se krili i naši rodaci, Ela i Laza Lajtner iz Beograda, ranije iz Osijeka, koji su uzeli prezime Jakšić, pošto su rođeni u Jakšićevu. Majka je povremeno dolazila u Beograd, krijući se pod ferđžom kao da je muslimanka, da vidi šta je sa kućom koju su moji roditelji mukotrpnim radom stekli. Teško se odvajala od stečene imovine. Moja majka je prodavala drva i ugalj a otac je imao građevinsko preduzeće. Na naše insistiranje, i ona je rešila da sve napusti i dođe u Šibenik. Kupuje lažne papire i, 17. aprila 1942, šalje stvari iz Zemuna, a 5. juna stiže u Split. I ona se smešta kod inž. Kolina. Za nju nikako nismo mogli da nabavimo potrebne papire da bi došla u Šibenik. Pokušala je da u Splitu nekako nabavi propusnicu, ali nije uspela. Onda

se odlučila na kuražan potez – 27. jula 1942. seda u jedan taksi koji prevozi putnike od Splita za Šibenik. Kada su stigli na gradsku kontrolu Šibenika, dok je Italijan pregledao isprave taksiste, moja majka, koja je sedela pozadi, izašla je iz vozila kao da će u toalet i – izgubila se! Uzela je drugi taksi i stigla do nas. Uskoro posle njenog dolaska, 15. septembra 1942, preseljavamo se u jednosobni stan, u kući šnajdera Gorete, na Crnici.

Među mnogo meštana u Šibeniku, upoznao sam i A. B., udatu mladu ženu, koja je radila u jednoj advokatskoj kancelariji čiji je vlasnik bio interniran po dolasku Italijana. Posle izvesnog vremena, među nama je nastala ljubav. Pošto je bila jedini službenik u kancelariji, tu smo se često sastajali. Kako smo raspolagali raznim dokumentima (vlasnički listovi od kuća i parcela, osiguranje i drugo), sve to sam stavio u jednu mapu i sakrio među aktima i dosijeima prepunih ormana.

Iznenada, 25. jula 1942, oko 11 sati, u kancelariju upadaju tri agenta i počinju da preturaju. Preplašena, A. je pokušala da se približi otvorenom prozoru da bi bacila letak koji je imala u džepu svoje kecelje. Jedan agent, koji ju je pomno posmatrao, skočio je na nju i oduzeo joj letak. Nastavili su sa pretresom, ali pošto nisu ništa našli, prekinuli su. Mene su takođe pretresli, uzeli podatke i naredili da narednog dana dođem u kvesturu, a A. su odveli i zadržali u istražnom zatvoru. Sutradan sam se pojavio u kvesturi, gde su me saslušavala dva agenta. Pošto zaista ništa nisam znao u vezi letaka, pustili su me kući. Posle se ispostavilo da je moja poznanica povremeno umnožavala letke, ali nije bila član neke ilegalne organizacije. Za mene se postavljao problem kako da dođem do naše dokumentacije, koja je bila sakrivena u kancelariji, a da ne padne u ruke Italijana ako nastave sa pretresom. Oni su od A. uzeli ključeve, zaključali kancelariju, od koje ja nikada nisam imao ključeve. Setio sam se da ključeve ima čistačica, pronašao je i pozajmio ih od nje. Popodne, posle saslušanja, reskirao sam i upao u kancelariju, uzeo naša dokumenta i nestao. Vratio sam ključeve. Tako se akcija srećno završila.

Prijateljicu sam više puta posećivao u zatvoru, sve do 31. oktobra 1942, kada je osuđena na tri godine zatvora. Ubrzo, 10. decembra 42. odvedena je na izdržavanje kazne u Italiju. Sve do mog odlaska u partizane redovno smo se dopisivali.

Osmog aprila 1943. Uveče, oko 23 sata, čujemo lupu na našim vratima. Otvaramo, upadaju agenti, vrše premetačinu ali ne nalaze ništa. Hapse mog oca i odvođe ga. Prvi put u svom životu bio je uhapšen. Sutradan sam nekoliko puta odlazio u kvesturu, nosio mu doručak i ručak i, pored oca – i sam bio saslušan.

Dan pre toga desila se sabotaža na dalekovodnim stubovima u okolini, pa su Italijani mislili da je i moj otac u tome imao udela. Kada je dokazao da u to nije bio umešan, već 10. aprila su ga pustili.

Prilikom pretresa stana, imali smo retku sreću da nisu otkrili skrovište gde su bila naša dokumenta i gde sam imao letke, pošto sam saradivao sa SKOJ-em. Skrovište je bilo smešteno u gornjem delu ragastova vrata iznad kojih je bio otvor za provetravanje WC-a. Finom testericom isekao sam deo gornje daske i kao poklopac opet vratio. U šupljini ragastova ležali su dokumenti i leci. Agenti su zalazili u WC, peli se na šolju da zagledaju u kazan za vodu, ali su bili leđima okrenuti prema otvoru i nisu otkrili skrovište. Posle njihovog odlaska, od silne napetosti za vreme pretresa, mama i ja smo jedno drugome pali u zagrljaj i isplakali se.

Posle pretresa stana i pošto nisu otkrili letke, a nikoga nisam odao, kod nas u stanu zakazan je sastanak omladinske organizacije. Majka je stražarila, i ja 10. maja 1943. bio primljen u SKOJ. Primio me je sekretar organizacije za Crnicu, Boško Jurišić, koji je kasnije, posle jedne provale i racije, bio uhapšen i streljan. Od tada sam još više bio angažovan u ilegalnom radu.

U međuvremenu, smanjivao se obim rada u fabrici dok, konačno, 3. avgusta 1943. nije sve završeno. Počeo sam da prodajem ribu u ribarnici i ponekad, noću, odlazio u lov. Svašta sam radio da bismo preživeli.

Ubrzo dolazi do kapitulacije Italije – 8. septembra. 1943. Partizani iz okoline ulaze u grad, počinju da preuzimaju vlast. Sutradan, miting na trgu i veliko slavlje povodom oslobođenja grada. Ali, na veliko iznenađenje, trećeg dana posle kapitulacije, 11. septembra, u grad ulaze nemačke motorizovane jedinice i hapse zatečene partizane. Ja se odlučujem da bežim u partizane. Ostavljam zabrinute roditelje, sa još nekoliko drugova uzimamo čamac i, preko zaliva, stižemo u Vodice gde se priključujemo partizanima.

U PARTIZANIMA DO KRAJA RATA

U Vodicama se sakupilo stotinak dobrovoljaca. Krenuli smo prema severu i prespavali u Bukovici. Od meštana, i onih najsiromašnijih, bili smo lepo primljeni. Odatle smo krenuli prema Lici i stigli u Donji Lapac. Tu nas prihvata mesni odbor i raspoređuje po kućama – po 3 do 4 dobrovoljca. Donose nam toplu vodu da se umijemo i osvežimo. Okrepljeni hranom i pićem, ispavani, sutradan bili smo raspoređeni po jedinicama.

Ja sam raspoređen u 4. bataljon 8. brigade 19. dalmatinske divizije. Brzo sam se uklopio u partizanski život, zahvaljujući skautskom iskustvu i boravku na mošavama Hašomer hacaira. Prve borbe vodili smo sa Italijanima prilikom napada na centralu Krško. Borbe su se vodile na otvorenom polju, punom kamenih gromada, kakvo je bilo karstno područje. Trebalo je odneti poruku našeg komandanta drugom komandantu, na drugoj strani polja, preko otvorenog prostora. Dobrovoljno se javljam i uspešno obavljam zadatak, iako su oko mene fjučkali meci. Tom prilikom zarobili smo oko 30 Italijana.



Do kraja rata u partizanima: Dorđe sa ocem u ratnim danima

U međuvremenu, obavešteni smo da je iz Šibenika organizovan zbeg roditelja-dobrovoljaca, da ih Nemci u znak odmazde ne bi uzeli za taoce. Moji roditelji su, takođe sa zbegom, krenuli ponevši najnužnije stvari. Ostali su na ostrvu Vis, gde je bilo sedište ZAVNOH-a, dok ih je većina otišla u Egipat. Otac je, kao inženjer, bio angažovan na izgradnji fortifikacije za odbranu ostrva koje, uostalom, Nemci nikada nisu osvojili, dok je majka radila u šnajderaju. Posle povlačenja Nemaca sa juga zemlje, 1944. godine, i oslobođenja Splita i Šibenika, roditelji ponovo dolaze u Šibenik, gde se i nalazimo.

KAO OFICIR U PARTIZANIMA

Zbog dobrog držanja u borbama i obrazovanja, šalju me na niži politički kurs, po čijem sam završetku bio dodeljen Komandi Livanjskog područja da kao tehničar, učestvujem u izgradnji fortifikacija. Posle pada Livna u nemačke ruke, prekomandovan sam u Mosorski

partizanski odred i postavljen za sekretara štaba odreda i pročelnika prištapskog aktiva. Moj odred je bio aktivan na području Mosora i Biokova, oko Drniša, Siverica i po okolnim terenima. Na tom području smo dočekali Šestu nemačku ofanzivu, iza koje je, kad je prohujala, ostao stravičan prizor: celokupno stanovništvo sela – muškarci, žene i deca – bili su sakupljeni u crkvi i pobijeni! Ostali su u životu samo pojedinci koji su čuvali stoku i bili u pojatama van sela.

Kasnije sam prebačen u Treću četu Drugog bataljona, prvo kao borac a zatim vodni delegat. Naredbom Vrhovnog štaba od 24. aprila 1944, unapređen sam u čin poručnika, a odmah potom, 25. maja, primljen u Komunističku partiju. Otada sam obavljao više komandnih i političkih funkcija u raznim vojnim formacijama. Avgusta 1944. postao sam pomoćnik komesara Drugog bataljona i na toj dužnosti ostao sve do rasformiranja Mosorskog odreda, a zatim bio pomoćnik komesara Drugog bataljona XX dalmatinske divizije. Učestvujemo u napadu i blokadi Knina, sve do osvajanja, i nastavljamo sa pripremom da napadnemo i oslobodimo Gospić. Nekoliko dana pre napada, dobijam naređenje o slanju na viši partijski kurs pri ZAVNOH-u u Šibeniku. Tako sam od 5. aprila do 15. maja 1945. bio na tom kursu. U Šibeniku me je zatekla kapitulacija Nemačke, ali borbe u Jugoslaviji i dalje su se nastavile. Posle završenog kursa raspoređen sam za pomoćnika komesara Prvog bataljona. Učestvovao sam u borbama za Trst i, posle podele na zone A i B, premešten u štab divizije u Ilirskoj Bistrici. Početkom jula 1945. postavljen sam za referenta političkih rukovodilaca u personalnom odseku 20. udarne divizije IV armije. Odlikovan sam medaljom za hrabrost i ordenom za hrabrost. Odmah po završetku rata bilo je određeno da se školujem u SSSR, u inženjerskoj vojnoj akademiji. Iako sam ispunjavao sve uslove za odlazak, zbog poznatog spora koji je nastao između naše dve zemlje, od šest kandidata, u SSSR su otišla samo dva. Ja se vraćam u štab IV armije i podnosim zahtev za demobilizaciju da bih nastavio sa redovnim školovanjem. Zahtev se prihvata i 24. oktobra 1945. demobilšem se i dolazim u Beograd kod mojih roditelja.

Moji roditelji su sa Visa došli u Šibenik, zajedno sa većnicima ZAVNOH, posle povlačenja Nemaca sa juga. Tu su se kratko zadržali i negde u novembru 1944. vratili se u Beograd.

Tako smo preživeli rat.